

Оригинални научни рад

Примљен: 11. 8. 2025.

Прихваћен: 10. 9. 2025.

СРПСКО-ХРВАТСКЕ ТЕМЕ У МЕМОАРИМА СИМЕОНА ПОБУЛИЋА*

У раду је анализирано необјављено мемоарско дело Осијечанина Симеона Побулића (1930–2019), југословенског дипломате. У средишњем његовом су српска искуства живљења у мултиетничкој средини у периоду пред Други светски рат и у првој години постојања Независне Државе Хрватске. Побулићева сећања представљају још један, нови извор који потврђује и допуњује досадашња сазнања о дискриминацији по националној и верској основи са којом су се припадници српског народа с хрватског простора у извесној мери суочавали у време постојања југословенске краљевине и о ескалацији насиља над Србима и другим народима некаатоличке вероисповести која је пратила успостављање усташког режима.

Инспирисан речима које је Јаков Игњатовић са сетом забележио у својим *Мемоарима*: „и кад у Сент Андреји једном нестане Срба, а једаред ће их нестати...”, један од ретких истраживача српске прошлости у Осијеку др Зоран Мишковић поновио је исто то и о свом родном граду: „као и у Сент Андреји, једном ће нестати Срба у Осијеку”¹. Свом делу о културном стваралаштву припадника српске заједнице у граду на обали Драве др З. Мишковић приложио је и „биографски водич” у коме је изнео податке о животу и раду многих личности које су својим деловањем оставиле већи или мањи траг у осијечкој средини, као што су др Јован Коцкар, др Јован Божић, парох Лазар Богдановић, Васо Ђурђевић, Васо Муачевић и многи други. Међу њима, међутим, нисмо наишли ни на једног представника породице Побулић – која није припадала староседелачком становништву – па ни на будућег југословенског дипломату Симеона (Симу) Побулића.

Симеон Побулић (20. 2. 1930 – 9. 3. 2019) био је први Побулић рођен у Осијеку. Правник по образовању, после завршених студија на

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години бр. 451-03-136/2025-03/200016 од 4. 2. 2025.

¹ Z. Mišković, *Srpska kulturna, sportska i zanatlijska društva u Osijeku*, Osijek, 2020, 9.

Београдском универзитету ступио је у дипломатску службу Федеративне Народне Републике Југославије, односно Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Секретаријат иностраних послова поставио га је на место секретара југословенске амбасаде у Вашингтону, које је заузимао од 1961. до 1965. године, у време динамичних односа Југославије и САД и посете Јосипа Броза Тита Кенедију. У време сарадње и међусобних посета Тита и Индире Ганди био је на служби у амбасади у Њу Делхију (1966–1969). Потом је именован за секретара Југословенске групе Интерпарламентарне уније и у том својству учествовао је на бројним седницама Уније и билатералним састанцима са законодавним телима других држава. При крају своје дипломатске каријере, од 1988. до 1991, био је генерални конзул Југославије у Ванкуверу. Као спољнополитички аналитичар, С. Побулић је коментарисао глобалне политичке и економске односе, усредсређујући се посебно на улогу Србије и Балкана у тим процесима. Такође, тумачио је односе између Кине, Америке и Русије на светској економској и политичкој мапи, као и економску ситуацију у Европи. Често је гостовао у медијима (Радио Слободна Европа, Н1, Б92), износећи своје ставове о различитим спољнополитичким и економским темама. Узимао је учешће на конференцијама и догађајима у вези са спољном политиком и међународним односима. Учествовао је и у раду Форума за међународне односе Европског покрета у Србији.

Иза Симеона Побулића остало је обимно мемоарско дело „Тако је било” с поднасловом „време предратно и ратно” у коме се аутор бавио својим детињством и раном младошћу². Мемоари су део Побулићеве личне заоставштине која се налази у поседу његовог сина Радета³. Дело има укупно 367 страна густо куцаних латиничним писмом. Састоји се од већег броја поглавља у којима је изложено, хронолошким редоследом, првих петнаестак година ауторовог живота. Рукопис је завршен 2002. године.

Пре него што је приступио бележењу сопствених сећања, С. Побулић се укратко задржао на историји своје породице. Пошто није имао на располагању документа на основу којих би могао да изврши прецизну реконструкцију најраније породичне историје, ослањао се на сведочења старијих: свог деде и његовог брата. Такође, прошлост својих предака сагледао је у контексту опште историје српског народа, уз помоћ научне литературе да би, пратећи ток догађаја, утврдио како су се Побулићи нашли у Мохачу, мађарском граду у коме су живели генерацијама. Према његовом увидима, у Барању су се доселили за време Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем 1690⁴. Први, пак, писани

² Постоји и други део Побулићеве аутобиографије, посвећен његовом зрелом животном добу, али у овом тренутку не можемо да утврдимо где се налази.

³ Најтоплије захваљујем господину Радету Побулићу који ми је ставио на располагање рукопис свог оца.

⁴ S. Pobulić, *Tako je bilo*, 4.

траг о њиховом присуству у Мохачу потиче из друге половине 18. века и објављен је у делу које је С. Побулић имао у својој породичној библиотеци⁵. Из Мохача Побулићи су се преселили у Осијек тек после Првог светског рата када је, на основу Тријанонског споразума (1920), северни део Барање припао мађарској држави⁶. Симеонов деда-стриц Павле ангажовао се, у оквиру југословенске делегације на Мировној конференцији у Паризу, на припајању не само јужног, већ и северног дела Мађарске – односно целе Барање – Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца⁷. Због тога је био осуђен на смрт, а и после помиловања остао је персона нон грата за мађарску државу, исто као и његов брат и братовљеви синови, Симеонови отац и стриц.

У таквој општој и породичној ситуацији започео је нови живот Побулића у Славонији. У мемоарима њиховог првог изданка рођеног у Осијеку првенствено нас занимају српска искуства живљења у једној мултиетничкој средини какав је био тај град, те смо за њима највише трагали, настојећи да их издвојимо из обиља материјала који је понудио наш аутор.

1.

Град Осијек је у време рођења Симеона Побулића имао укупно 40 337 становника, од тога највише римокатолика – 30 330 (75,19%) и православних – 5 884 (14,46%)⁸. Осим Хрвата и Срба, у граду су живели и Немци, Мађари, Јевреји и, у мањем броју, припадници других народа. Осијек се делио на три целине: Горњи град (трговачку четврт са градском администрацијом), Тврђу (стари град са касарнама и црквама) и Доњи град (индустријски део са шећераном, кожаром, ливницом и фабриком сапуна). У Доњем граду живели су, осим радника, и занатлије и сељани који су обрађивали њиве у околини; то је била зона позната по присуству српског становништва, а тон њеном привредном, пословном и друштвеном животу давале су истакнуте породице Радановићи, Димитријевићи, Живановићи, Муачевићи, Пењићи и др. Интензиван економски и културни успон Осијека започео је крајем 19. и почетком 20. века, а и у међуратном периоду Осијек је остао најразвијенији град

⁵ Ради се о књизи С. Михалцића, *Барања од најстаријих времена до данас*, s. l., s. a., 370.

⁶ Да су се Симеонови деда и деда-стриц населили у Осијеку 1922. године налазимо потврду и у делу *Zavičajnici grada Osijeka 1901.–1946.*, pripr. Stjepan Sršan i Vilim Matić, Osijek, 2003, 631.

⁷ A. Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919–1920: prilog proučavanju jugoslovenske politike na konferenciji mira u Parizu*, Novi Sad, 1975, 241, 270.

⁸ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, knj. II: prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Beograd, 1938, 10.

источне Славоније⁹. Имао је позориште, мушку и женску реалну гимназију, учитељску школу, трговачку академију. Пажљиво уређен, са еклетиčним стилем архитектуре, изгледао је врло атрактивно и шармантно. Родитељи Симеона Побулића живели су у Доњем граду и он је рођен у старој, приземној кући у којој се налазила и занатска радња његовог оца Радована-Радета, месара, као и месарска радионица. Из тог изнајмљеног простора неколико година касније преселили су се у сопствену кућу, која је купљена после продаје куће у Мохачу¹⁰. У међувремену, Побулићи су годину дана провели у Београду, надајући се да ће им посао у главном граду ићи боље него у Осијеку, где је због велике економске кризе продаја готово стала. Захваљујући томе четворогодишњи Симеон био је у прилици да присуствује дочеку ковчега са мртвим телом убијеног краља Александра I Карађорђевића¹¹.

Окретање Србији у тренутку кризе и боравак у престоници у којој је у то време већ живео дечаков деда-стриц Павле са породицом, несумњиво представља потврду српског идентитета Побулића. Но, то није био једини показатељ њиховог националног осећања. Они су доследно неговали традиционалне елементе српске посебности, празнујући православни Божић, Ускрс и крсну славу Ђурђевдан. Ти дани Симеону су остали дубоко у сећању и он их је подробно описао. Празновало се у највећој просторији у кући, у којој би био постављен дугачак сто, прекривен белим столњаком од дамаста. Изношен је сервис од богато украшеног мађарског порцелана и специјалан прибор за јело. За славу, као институцију непосредног присуства вере и православне цркве у породици, приређивала се велика вечера пошто је долазило много гостију, секао се колач, палила свећа и, у свечаној атмосфери и добром расположењу, причало се само о лепим и веселим догађајима из живота. На Бадњи дан просипала се слама, бацало зрневље, секао колач, ломила чесница, палила свећа, кадиле просторије и певало „Рождество Твоје”. За Божић је Побулиће походио вертеп, обредна поворка која је изводила представу у спомен на Христово рођење. То је била група маскираних дечака која је ишла од куће до куће, наступајући као глумачка дружина и настојећи да дочара драму Христовог доласка на свет. Вертепаши су у кућу уносили радост и за награду добијали колаче и ситан новац¹².

Чињеница да су Побулићи осећали припадност српском народу може се поткрепити не само тиме што су се ослањали на древност и одржа-

⁹ У Осијеку, као привредној и економској метрополи региона, узастопно су одржаване привредне презентације велесајамског типа. Ж. Секулић, *Структура и динамика привреде Српске Области Источна Славонија, Барања и Зайчани Срем (1918–1933): историјски аспекти*, Вуковар, 1997.

¹⁰ S. Pobulić, *H. g.*, 19.

¹¹ *Исто*, 20.

¹² *Исто*, 44–45.

вали древне обичаје, већ се открива и у њиховом прихватању извесних савремених показатеља националне самосвести, као што је редовно куповање и читање београдских листова, највише „Политике”, а понекад и „Времена”. Локални дневник „Хрватски лист”, гласило Хрватске заједнице, преко кога је систематски ширена антидржавна и антисрпска пропаганда, Побулићи су читали „врло изузетно”¹³. Такође, редовно су одлазили на забаве и свечаности у Српском дому, реновираној једнос-пратници са великом кафаном и пространим салом у дворишту, отвореном 1938. године. Састајалиште српског становништва, адаптирано његовим средствима (срушено у савезничком бомбардовању 1944. уместо правог циља – фабрике сапуна), налазило се преко пута Хрватског дома и то, сигурно, није била насумично изабрана локација¹⁴.

Осим у породичном окружењу, Симеон Побулић је био у прилици да везу са српством успостави већ у основној школи, уз помоћ учитеља Лазара Ђурђевића који је својим ђацима препричавао народне приповетке и рецитовао епску поезију. Вешт приповедач, он је успевао да у учионицу пред малишане изведе јунаке у оклопима на разиграним коњима и да дочара њихове љуте мегдане. Најчешће их је посећивао Марко Краљевић са својим дугим брцима и страшном топузином, што С. Побулић није никада заборавио¹⁵. И други учитељ, Срета Масларић, причао је о прошлости тако уверљиво као да је садашњи тренутак; пред очима ђака шетали су краљеви, водећи између себе разговоре, препирући се, а испред школске табле одвијале су се велике битке сукобљених војски. Учитељ С. Масларић је био велики поштовалац Вука Стефановића Караџића и ученицима је са обожавањем држао предавања о реформатору српског језика и сакупљачу народних умотворина¹⁶.

Мали Симеон активно је учествовао и у животу Српске православне цркве, али не због наглашене потребе за духовношћу коју, напротив, уопште није имао. Његова повезаност са старом српском црквом у Доњем граду, подигнутом већ у 17. веку, потицала је од дружења са школским другом, унуком црквењака. Дечје игре у порти временом су прерасле у учешће на богослужењу, тако да се и Симеон придружио деци која су за време литургије носила рипиде испред олтара. Он је то, међутим, нерадо чинио и ангажованост на служби уопште није утицала на распламсавање његових верских осећања. О Симеоновом односу према цркви и вери најбоље говори његово шегачење са појањем свештеника у виду извртања старословенског текста уз верно опонашање звука. Ипак, постојале су и привлачне стране партиципирања у црквеним обредима, као што је

¹³ *Истио*, 26.

¹⁴ *Истио*, 47.

¹⁵ *Истио*, 24.

¹⁶ *Истио*, 25.

било асистирање свештенику на сахранама, јер би за ту улогу уследила награда од породице преминулог у виду солидног бакшиша¹⁷.

2.

Но, иако Срби, Побулићи су били добро интегрисани у вишенационалну осигјечку средину, те је дечаков најбољи друг из тог, најранијег животног периода, био из комшијске породице немачко-мађарског порекла која је касније, када се и Југославија нашла у Другом светском рату, показала велику приврженост новој, усташкој власти и Хитлеровој Немачкој¹⁸. Ипак није било потребно да прође много времена да се Симеон сусретне са националним и верским поделама. Већ у основној школи он је, заједно са другом српском децом, децом руских емиграната и православних Цигана, припао њеном православном делу, одвојеном од већег, римокатоличког дела школе. У својим позним годинама, пишући о тим временима, С. Побулић је исказао неслагање с разврставањем деце по верској припадности: „Неко је смислио да ће бити најисправније да нас по вери одваја од малих ногу. И тако су нас, без наше воље, навикавали на осећање да смо ми православци нека друга врста деце.” Ћаци су, међутим, ту посебност у потпуности прихватили, због чега је неретко долазило до физичких обрачуна између ученика који су припадали различитим деловима школе. С друге стране, изван школе до таквих инцидената није долазило, како нас уверава С. Побулић, већ су се деца слободно дружила, не бирајући пријатеље на основу вероисповести¹⁹.

Иста пракса наставила се и у средњој школи. У осигјечкој реалној гимназији, у коју се уписао С. Побулић, српска деца, заједно са јеврејском и протестантском немачком, била су распоређена у посебно одељење које је окупљало некатоличке ђаке²⁰. Њихови професори не само што се нису супротставили подели ученика по верском критеријуму, већ су је, како је приметио наш писац, „оберучке прихватили”. Издвојеност је утицала да се дечаки из тог одељења додатно зближе, постану сложни и изграде сопствени свет²¹. Истовремено, уместо да их учини искључивим и нетрпељивим, изолованост је имала за резултат успостављање става уважавања, разумевања и прихватања „других”, при чему су различитости постајале безначајне и неприметне. Тако је мали Симеон стекао добре пријатеље не само међу друговима Србима, већ и међу Јеврејима. Иску-

¹⁷ *Исјо*, 28–29.

¹⁸ *Исјо*, 14.

¹⁹ *Исјо*, 22.

²⁰ *Исјо*, 98.

²¹ *Исјо*, 99.

ства из детињства постала су темељ његовог будућег позитивног односа према јеврејском народу, а нестанак већине њему блиских дечака Јевреја у усташким логорима смрти дубоко га је погодио и трајно ранио. Међу српским дечама посебно је издвојио Драгишу Кашиковића који је много година касније убијен под нејасним околностима у САД, где је живео међу послератном српском емиграцијом. Сина гарнизонског пушкара који је за време Другог светског рата прешао у Србију и пришао снагама Милана Недића, С. Побулић сећао се као лошег ђака и лошег друга склоног лажима и подвалама и није био сигуран да је заслужио да књижевна награда коју је установила српска емиграција понесе његово име²².

Подвајања по националној и верској основи са чијим је првим знацима почео да се суочава већ у основној и средњој школи, постала су много израженија са приближавањем рата. С. Побулић више није препознавао своје суграђане пошто се њихово расположење, по његовом мишљењу, потпуно променило. „То нису више били они исти Осијечани, говорљиви, дружељубиви, љубитељи шприцера, куглања и окретних игара”, записао је наш мемоариста. Више им није било стало до Југославије, а најмање до Срба. Малом Симеону није било јасно зашто им Срби сметају, али ни пред крај живота, пишући своја сећања, није се упустио у детаљнију анализу србофобије као феномена дугог трајања на хрватском простору²³. Ипак, усудио се да констатује да „можда многи одавно и нису волели Југославију, само то раније нису смели да кажу”, те да су их тек немачки освајачки успеси у Европи охрабрили и подстакли да отворено иступе. У хрватским радњама истакнути су натписи „свој своме” и оснивање су нове, до тада непознате организације, у које се улазило на основу националне припадности. Одједном – како се чинило С. Побулићу – сви су се почели окретати свом народу и вери. Региструјући ову чињеницу, он се ипак оградио записавши да је то радио сваки Осијечанин – „хтео не хтео”²⁴. Тим речима као да је покушао да релативизује њихове поступке, аболирајући бројне житеље свог града који су се определили против државе у којој су живели и пришли сепаратистима.

Иако, идеолошки формиран у послератном периоду, никада није одступио од идеје братства-јединства на којој је инсистирала комунистичка власт, С. Побулић је ситуацију у Осијеку на самом почетку великог светског рата и пред његово избијање у Југославији описао реално. Фотографије Влатка Мачека, вође Хрватске сељачке странке, могле су се видети у многим изложима („где год се окренеш видиш само њега”),

²² Исто, 100. Негативно мишљење о Д. Кашиковићу изнели су и други аутори, извршивши и реконструкцију злочина који је над њим извршен: М. Šaškijević, *Smrt male Amerikanke srpskog porekla: ubistvo Dragiše Kašikovića i Ivanke Miloševića*, Џикаго, 2023.

²³ О томе в.: В. Крстић, *Срби и Хрвати: узроци сукоба*, Чачак, 1997. и друга дела овог аутора.

²⁴ S. Pobulić, *H. g.*, 103.

његове присталице су на осијечким трговима одржавали зборове и параде уз „плех” музику, на којима су наступала деца обучена у загорску народну ношњу; појавила се и нека врста Мачекове војске, Хрватска сељачка заштита чији су припадници носили шиљате шешире и униформе смеђе боје и која је имала чак и коњанике. Међу омладином је деловала организација „Крижари” која је била под контролом усташа. „Културбунд”, организација осијечких Немаца постојала је и раније, али је пред рат постала „врло бучна и наметљива”. Њени чланови окупљали су се по великим салама уз лупу добоша и дугачке говоре својих вођа. Најчешће су се састајали у сали биоскопа „Ројал” у Горњем граду. Свако вече пунили су гостионице немачких власника, привучени звуцима радија, пуштеног на најјаче и, „забленути и зачарани”, слушали ватрене, агресивне говоре нацистичког вође Адолфа Хитлера²⁵.

Оно што се дешавало у свету одраслих рефлектовало се и у свету деце. И она су се почела дружити само у оквиру своје нације и вере, а уколико би се мали Срби случајно затекли на прославама „других”, трпели су заједљиве коментаре којима је указивано на њихову припадност супротној страни. На српску децу гледало се као на уљезе, бића без имена и презимена, чак и без надимка. Такав однос резултовао је све чешћим, спонтаним састајањем малишана из српских породица у црквеној порти, коју су доживљавали као неку врсту „сигурне куће” у којој су мирно могли да се играју и забављају. Успостављање организације „Хрватски јунак”, као пандана соколском друштву чији је врло активни и одушевљени члан био и С. Побулић, младе људе још више је удаљавало једне од других. Малом Симеону посебно су била непријатна иступања женских хрватских организација, које су предводиле острашћене Херцеговке из сиротињског насеља Бикара²⁶.

Све израженије напетости у међунационалним односима узнемиравале су и забрињавале осијечке Србе. У ситуацији у којој се на једној страни нашла већина Хрвата и скоро сви Немци и Мађари, а на другој Срби, Јевреји, Чеси и Роми, сународнике С. Побулића захватила је зебња и страх. Пред претећим знацима времена уздали су се једино у државу, али је и она полако престајала да буде поуздан ослонац с обзиром на то да је њен распад био све извеснији. Уточиште им је пружала црква у коју су, не нарочито богољубиви, иначе – за разлику од римокатолика који су редовно пунили своје светиње – у већем броју долазили само на велике празнике. Прибежиште су проналазили и у Српском дому²⁷.

²⁵ *Истио*, 104.

²⁶ *Истио*, 104–105.

²⁷ *Истио*, 105.

3.

Да неспокојство осијечких Срба није било безразложно, врло брзо је постало јасно. Потписивању Тројног пакта они се нису обрадовали јер нису желели удруживање са непријатељима из претходног рата. Међутим, родитељи С. Побулића нису били одушевљени ни због пуча 27. марта 1941, као ни због демонстрација које су избиле и у Осијеку, попут оних у Београду²⁸. Уследио је Хитлеров напад на Југославију, проглашење Независне Државе Хрватске и улазак немачке војске у Осијек. И док је Србе ужаснула окупација њихове земље, други део осијечких грађана био је пресрећан. Њихову радост и задовољство мали Симеон је видео својим очима, наштавши се на улицама Осијека управо у тренутку ступања непријатеља, и добро је запамтио: „Првих петнаестак минута на тротоару се затекло само неколико људи. Али не дуго. Ускоро народ је почео да куља са свих страна, као да је неко наредио: „одмах излазите на улицу”. Док си ударио длан о длан скупила се велика маса света. Из тога мноштва све више су се чули узвици: „Зиг Хајл” и „Хајл Хитлер”. Понеко би викнуо и на нашем језику: „Живјела Немачка” и „Живјела Хрватска”. И што се маса увећавала све чешће се чуло плескања и клицања, да би постепено прерасло у праву поаму. Неки су толико викали да се није могло разабрати шта хоће да кажу. Имао сам утисак да су се неки појединци просто драли да би само правили што већу ларму. Појавиле су се и хрватске заставе, па и понека немачка. А неки су војницима у возилима добацивали наранџе којих је код пиљара било у изобиљу, као поуздан знак земље у миру.”²⁹

Улазак немачких јединица у Осијек дао је крила хрватским екстремистима. Хрватске заставе, које су и до тада истицане, преплавиле су град. Припадници Мачекове сељачке заштите на своје капе ставили су знак „у” и кретали су се с пушкама на раменима. Већина их је кроз неколико недеља обукла праве усташке униформе, а многи од њих су у даљем току рата постали починиоци монструозних убистава. У редовима заштитара Срби су препознавали углавном градску сиротињу и слабо плаћене раднике³⁰. Општој атмосфери доприносио је и „Хрватски лист” који је с нескривеним усхићењем писао само о паду Београда и поразу југословенске војске³¹. Немачки војници, међутим, били су равнодушни према грађанима Осијека и, осим члановима „Културбунда”, нису им дозвољавали да приђу њиховом одморишту. С. Побулић је приметио негодовање Хрвата због таквог понашања њихових савезника³². Почело

²⁸ *Истио*, 108.

²⁹ *Истио*, 111.

³⁰ *Истио*, 113–114.

³¹ *Истио*, 114.

³² *Истио*, 115.

је и наоружавање хрватског становништва које је добило слободан приступ у магацине дотадашње југословенске војске. Многи су пожурили да искористе ту прилику, тако да су улице биле пуне људи под оружјем. Шанса да употребе тек узете пушке указала им се када се пронео глас да су се појавили четници у Барањи. Но, њихов поход завршио се неславно, јер од четника није било ни трага ни гласа³³.

Пошто нису знали да је усташка организација у Осијеку ухватила корен још 1936. године и да је имала своје људе у многим важним установама, Симеонови родитељи били су донекле изненађени тиме што је нова власт врло брзо била успостављена. Скоро сви Хрвати наставили су да раде на својим радним местима, а официри су на шапке уместо кокарди ставили хрватске тробојке и претворили се у нову војску³⁴.

Као на најоданије Павелићеве присталице С. Побулић је у својим мемоарима указао на хрватизоване Немце. У међуратном периоду они су гласали за хрватске странке, првенствено за Хрватску сељачку странку. Сходно томе, придружили су се и Хрватској сељачкој заштити. Управо су похрваћени Немци међу првима започели прогањање Срба, Јевреја и Чеха, преко ноћи одбацујући лична пријатељства са припадницима тих народа и показујући највећу нељудскост и бездушност. Млађи међу њима завршили су у усташким јединицама. Наш писац сведочи и о томе да су се слично понашале и породице правих Хрвата, који су у Аустро-Угарској заузимали значајне чиновничке и официрске положаје. Њих је у Осијеку било у приличном броју, а за све је било карактеристично да су своје злочиначке склоности прикривали нападном побожношћу. Били су ревносни римокатолици, не пропуштајући ниједну службу у цркви³⁵.

Међу онима на које се окомила нова власт био је и Симеонов отац Раде Побулић. Већ крајем априла 1941. усташе су га без образложења ухапсиле и одвеле у Соколану у Горњем граду, која је претворена у затвор. За Побулиће је наступило неколико тешких дана током којих су покушавали да нађу начин да избаве Радета. У томе им је помогао њихов породични лекар, угледни доњоградски Немац др Штадар. Када му се Симеонова мајка Радојка обратила за помоћ, др Штадар је контактирао немачког команданта града. На интервенцију мајора, усташки старешина Виктор Томић, који ће постати познат по великом покољу Сремаца 1942, ослободио је Радета. И поред свих тешких момената које је имао у наредним годинама и деценијама, дани проведени у усташком затвору за Радета Побулића били су најтежи у животу. Пакао који је доживео у Соколани није више никада поново искусио, али окрутна мучења и

³³ *Истио*, 115–116.

³⁴ *Истио*, 117.

³⁵ *Истио*.

убијања недужних људи која је тамо видео остала су урезана дубоко у његовом памћењу³⁶.

Да се у Осијеку све променило сину Радета Побулића постало је јасно и када су сви ђаци његове реалне гимназије позвани да дођу на фудбалско игралиште да би од школске управе добили обавештења о даљем похађању наставе. Дечаци су се појавили у заказано време и постројили се на терену по разредима, на челу са својим разредним старешинама. Симеоново одељење није било присутно у пуном броју, јер су деца из околних српских села изостала. На једној страни игралишта, испред трибина је била подигнута висока бина, а у позадини су се вијориле заставе са кукастим крстом и неколико хрватских застава са шаховницом и словом „у”. Испред бине су били постројени непознати дечаци у униформама Хитлерјугенда, доведени у Осијек за ту прилику. Ученицима се са говорнице обратио директор др Никола Ћорић, обавестивши их да је школска година завршена и да ће сведочанства добити као поклон од поглавника Павелића, а за успомену на успостављање Независне Државе Хрватске. Др Ћорић је свакако са великим одушевљењем дочекао усташку власт, јер је био истакнути клерикалац који је у свом директорском стану који се, како је у то време било уобичајено, налазио у гимназијској згради, направио сопствени олтар. Годину дана раније, њега је на чело осијечке реалке поставила мачековска власт Бановине Хрватске, сменивши без икаквог објашњења дотадашњег директора, Србина Милана Леку. Дечаци из Симеоновог одељења нису се нимало обрадовали на вест о завршетку школске године и додели сведочанстава, потпуно свесни тежине ситуације, и док су остали разреди еуфорично клицали Хитлеру и Павелићу, они су остали потпуно мирни³⁷. Расположењем омладине манипулисало се и даље, тако да су усташе од старијих гимназијалаца одмах формирали ђачку сатнију која је послата у Лику где је учествовала у дивљачком истребљивању српског народа³⁸. И деца која су остала у Осијеку постала су насилна, у шта се уверио и наш писац. Иако се увек пажљиво кретао по граду, настојећи да избегне места где се окупљају његови вршњаци из усташких породица, једанпут је наишао на дечака који га је напао без икаквог разлога, само зато што је Симеон био Србин. Захваљујући присебности, С. Побулић се извукао неповређен³⁹.

Тако су протicali први, најбурнији дани слома југословенске државе и успостављања нове власти, али чак и када су престала велика хапшења из почетног периода и када се живот поново колико-толико нормализо-

³⁶ *Истио*, 117–120.

³⁷ Кроз слично, застрашујуће искуство у Загребу прошао је и Дејан Медаковић и описао га у својим мемоарима: Д. Медаковић, *Ефемерис*=*Ephemeris*: *хроника једне породице*, Београд, 1990, 307–310.

³⁸ S. Pobulić, *H. g.*, 131.

³⁹ *Истио*, 126–127.

вао, осијечки Срби и даље су страховали за своју безбедност. Осећали су, према речима С. Побулића, да се око њих успоставља невидљив, али непробојан зид ћутања и одбијања. Иако није објављена никаква званична наредба нити чланак у новинама којима би био регулисан однос према Србима, многи су се према њима понашали као према грађанима мање вредности који су непожељни у њиховој средини. Другим речима, оживела је у пуном интензитету давно уобличена дискриминаторна слика о Србима као незваним гостима, дошљацима, уљезима и реметилачком фактору који угрожава хрватске националне интересе⁴⁰. Они више нису услуживани предусретљиво и с осмехом, ретки појединци су се усуђивали да на улици застану и поразговарају са њима, на јавним манифестацијама за њих није било места, а ако би се случајно негде појавили дочекивали су их погледи пуни мржње и презира, па чак и грубе, увредљиве речи. Усташама су Срби били криви за све недаће света и непрекидно су се обарали на „београдску чаршију”, односно, како је најзад схватио мали Симеон, на богате Србе. У црно-белој, до крајности упрошћеној слици хрватских екстремиста, карте су биле унапред подељене и Србима је припадала непроменљива улога дежурних криваца. Симеонов отац је, међутим, добро разумео шта тачно мучи Хрвате и, као и другим Србима, било му је јасно до чега им је највише стало. Али стварање хрватске државе – тог највећег идеала хрватске политике – нису спречили Срби, већ Италијани, Мађари и Хабзбуршка монархија, тврдио је Раде Побулић⁴¹.

Ипак, и у тој општој атмосфери нетрпељивости и мржње наилазило се на изузетке, на појединце Хрвате и њихове породице које се нису слагале са усташама и које нису биле присталице Павелића. Побулићи су имали неколико таквих искустава: са локалним занатлијама који су им отворено исказали приврженост, па чак и са осијечким градским полицајцем који је радио за усташку власт, али који није показивао нимало србофобије. Такође, остварили су блиско пријатељство са старом, угледном осијечком породицом Познић чија је глава, Иван Познић, био правни саветник дотадашњег градоначелника Радованчевића, Србина, богатог велепоседника. Због његове југословенске и словенофилске оријентације, Павелићева власт је одмах сменила И. Познића, чиме га је у ствари ослободила неприличне дужности да буде близак сарадник неког усташког функционера⁴².

⁴⁰ Уобличавање такве слике – на чему се посебно ангажовао „отац домовине” Анте Старчевић – мотивисало је познатог књижевног критичара Петра Цацића да се посвети откривању изворишта усташке злочиначке идеологије: P. Džadžić, *Srbi u Hrvatskoj na udaru „rasne revolucije” u XIX i XX veku*, Beograd, 1991.

⁴¹ S. Pobulić, *Tako je bilo*, 134.

⁴² S. Pobulić, *H. g.*, 123–126, 127–130, 132–133.

4.

Иако о првим великим покољима Срба у Херцеговини и Лици нису имали поуздане информације, већ су до њих о томе допирале само гласине, Побулићима је било јасно да им у Осијеку прети опасност и да је најбоље да напусте НДХ. Симеонов отац успео је да набави пропуснице и да са сином и братом пребегне у Београд, код свог стрица Павла који је одраније живео у престоници⁴³. Ускоро су им се придружили и женски чланови породице, да би затим из Осијека био протеран и Симеонов деда Васа. Сви заједно наставили су живот најпре у Смедеревској Паланци, а затим у Црној Бари код Богатића и тек по завршетку рата вратили су се у Осијек. Радојка Побулић спасла се у последњем тренутку, јер су усташе покушале да је ухапсе свега неколико сати после бекства из Осијека⁴⁴.

За разлику од Побулића који су у окупираној Србији живели скромно, често у оскудици, али релативно безбедно, њихови сународници који су остали у усташком Осијеку нису били те среће. До Побулића су повремено допирале вести о њиховој ужасној судбини, о учесталим хапшењима и одвођењима у логор смрти Јасеновац. Чули су за то да се положај Срба драстично погоршао после уласка СССР-а у рат јер су проглашени за комунисте, иако је у Осијеку било само неколико чланова Комунистичке партије. Докле се ишло у сегрегацији показало се и када су на осијечким трамвајима осванули натписи „Забрањен приступ Јеврејима, Србима, Циганима и псима.” Сазнали су и за покатоличавање Срба у селима у околини Осијека. Сељане су окупљали на трговима или сличним великим просторима и постављали их пред импровизовани олтар око кога би биле истакнуте хрватске заставе са шаховницом и словом „у”. Испред олтара су стајали свештеници у белим мантијама и понеки усташки функционер. Цела та церемонија личила је на велику свечаност, а окупљени народ је у њој ђутке учествовао, суочен са избором: прекрштавање или протеривање/смрт. Побулићи су били свесни тога да је за прекрштавање постојао један врло прагматичан разлог, а то је потреба за радном снагом која ће наставити да се бави пољопривредом и да на тај начин обезбеђује храну за усташку и немачку војску. У супротном, уколико би протерали или ликвидирали сав тај свет, довели би у питање снабдевање прехрамбеним производима. Симеонова породица увиђала је и то да је прекрштавање знак јачања моћи римокатоличког свештенства, подржаног од усташа и нациста, те да ће оно, по завршетку рата, управо превођење православних у своју веру користити као аргумент одбране – да је то био чин заштите српског становништва од физичког затирања. Осим због покатоличавања, Побулићи су били озлојеђени и

⁴³ *Истио*, 134–140.

⁴⁴ *Истио*, 144.

због рушења православних цркава и њиховог претварања у римокатоличке верске објекте⁴⁵.

Породица С. Побулића избегла је, срећом, судбину својих суграђана. Једанаестогодишњи Симеон нашао се у новој средини, где је прихваћен пријатељски и без икаквих предрасуда. За разлику од Осијека, где је морао да се бори са сумњичавошћу школских другова друге вере и нације, у Србији није било ни трага нетрпељивости према дечаку из Славоније. Симеон је примљен као потпуно равноправан члан заједнице, тако да је успео брзо да се прилагоди и настави живот у окружењу слободних, стереотипима неоптерећених људи⁴⁶. У окупираној Србији интересовао се за дејствовање ослободилачких покрета и постепено је почео да формира своје прве, левичарске идеолошке ставове, од којих никада није одступио, остајући им трајно веран.

Софија Д. Божић*

Институт за новију историју Србије

Трг Николе Пашића 11

11000 Београд

Кључне речи: Симеон Побулић, Осијек, Независна Држава Хрватска, усташе, мемоари

Sofija D. Božić

SERBIAN-CROATIAN THEMES IN THE MEMOIRS OF SIMEON POBULIĆ

The paper analyzes the unpublished memoir of Simeon Pobulić (1930–2019), a Yugoslav diplomat from Osijek. The focus is on Serbian experiences of living in a multiethnic environment in the period before World War II and in the first year of the existence of the Independent State of Croatia. Pobulić's memories represent another, new source that confirms and complements previous knowledge about the discrimination on national and religious grounds that members of the Serbian people from the Croatian territory faced to a certain extent during the existence of the Yugoslav kingdom, and about the escalation of violence against Serbs and other peoples of non-Catholic faith that accompanied the establishment of the Ustasha regime.

⁴⁵ *Истѡ*, 166–167.

⁴⁶ *Истѡ*, 181.

* misasofija@gmail.com